

НАПРЯМ 9. ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ МОВИ ТА ПРОСУВАННЯ БРЕНДУ «#QIRIM TILI – ЦЕ КРУТО»

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-70>

Арнаутова А. Р.

старший викладач кафедри східної філології

*Навчально-наукового інституту філології та журналістики
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

СПОЛУЧНИК “*DEGEN*” У СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ

Як відомо, сучасна кримськотатарська мова знаходиться у досить складному становищі і потребує особливої уваги у всіх напрямках лінгвістичної науки.

Сферою що нас цікавить є синтаксис сучасної кримськотатарської мови, а саме синтаксис сполучникових складнопідрядних речень.

Продовжуючи свої дослідження у напрямку складнопідрядних речень кримськотатарської мови, питання засобів та способу зв'язку між її компонентами зосередило нашу увагу на одному з сполучників який у сучасній кримськотатарській мові досить часто використовується, але не має жодного аналізу його особливостей як семантичного характеру, так і з боку граматичного формування.

Проблема складнопідрядних речень та їх сполучників привертає увагу багатьох учених, як тюркологів [1–4], так і українських та російських мовознавців [5; 6], які прагнуть дослідити їх структуру і семантику.

Мовознавець А. Іслямов даючи визначення складнопідрядному реченню (далі СПР) з підрядними означальними каже, що у *СПР з підрядними означальними реченнях підрядна частина СПР пояснює особливості одного з членів речення головної частини* [4]. Далі наводячи способи і засоби зв'язку СПР з підрядними означальними, А. Іслямов каже, що у реченнях такого виду підрядна частина пов'язується з головною за допомогою форм дієприкметника і відповідає на запитання “nasıl?” / «який?», «angisi?» / «котрий?». Дослідник також вказує на те, що при зв'язку компонентів СПР цього виду за допомогою дієприкметникових

форм немає паузи, а тому тут не ставиться кома. Наприклад: «*Мемет бизни беклеп қалғандыр **degen** фикир бизни чокь раатсызлады.*» / «*Memet bizni beklep qalğandır **degen** fikir bizni çoq raatsızladı.*» / Думка, що Мемет вже давно чекає, дуже турбувала нас (букв.: Мемет вже давно нас чекає – така думка дуже нас турбувала [4]).

Сама роль займенника “**degen**”, який розташовується перед одним з членів головної частини СПР, полягає в тому що він конкретизує і пов’язує його з підрядною (придатковою) частиною, у якій пояснюються і виділяються його особливості.

Лексема **degen** утворилася від дієслова **demek**, синоніма дієслова **aytmaq**, що в перекладі українською має значення «казати, говорити». До кореня дієслова **demek** додається афікс минулого суб’єктивного часу: **-ğan; -qan; -gen; -ken**, у результаті чого отримуємо дієслово **degen**, що перекладається як «казав».

Відомо, що в реченні такі дієслова виконують функцію як присудка, так і означення. Наприклад, *Alim anasına ötmek ketirgen.* / Алім **приніс** своїй мамі хліб. *Bita dua oqu degen.* / Бабуся **казала** «читай молитву». У цих реченнях дієслова минулого суб’єктивного часу *ketirgen* та *degen* стоять у кінці речення і виконують функцію присудка. Однак вони також можуть стояти на початку речення або всередині. Наприклад, *Anasına Alim ketirgen ötmekni berdi* / Віддав мамі хліб, **який** приніс Алім. *Bitası degen duanı oqudı* / Читав молитву, **яку** казала його бабуся. Слід зазначити, що у наведених реченнях замість дієслова **degen** можна використовувати дієслово **aytqan**. Наприклад, *Bita dua oqu degen.* = *Bita dua oqu aytqan*; *Bitası degen duanı oqudı.* = *Bitası aytqan duanı oqudı.*

Слід розглянути семантичні значення дієслів **demek** і **aytmaq**. Дієслово **aytmaq** означає «говорити, казати», а при додаванні до нього дієслова **turmaq** / «стояти, встати» (яке стоїть після іменника з афіксом висхідного відмінка: *oturğan yerin+den turdı* / встав з місця, на якому сидів) отримує ще й значення або постійної дії, або періодичного повторення цієї дії. Наприклад, *ayt+ıp turmaq* / *говорити постійно, повторювати*. У наведеному прикладі дієслово **turmaq** вжито у конструкції з дієсловом **aytmaq**, що стоїть перед ним і має дієприслівниковий афікс **-p; -ip; -ip**, а тому означає постійну діяльність або періодичний повтор. За такою самою схемою утворюється і конструкція з дієсловом **demek**: **de+p turmaq** / *говорити постійно, повторювати*.

Розглянемо відомі нам значення лексем **aytmaq** і **demek** у конструкціях з іншими дієсловами:

aytmaq – говорити, казати, вимовляти, повідомляти:

aytıp yibermek – проговоритися / сказати зайве;

aytıp bermek – висловлюватися, розповідати;

aytup turmaq/oturmaq – говорити постійно, повторювати;

demek – говорити, сказати, вважати, гадати, думати, припускати, називати:

demek (синонім **bellemek**) = **dep bellemek** – вважати, гадати, думати, припускати;

dep turmaq/oturmaq – говорити постійно, повторювати, нагадувати, думати (тривала дія), вважати (тривала дія);

dep – як / в якості (*Hediye dep ketirdim / Приніс в якості подарунка*), намір (*Bir qave içermiz dep keldim / Я прийшов з наміром випити кави*);

demek — означати (*O haberdar oldu demektir / Це означає, що він дізнався*; *Demek sen bu kitaplarını oqudın / Значить ти прочитав ці книжки*);

degen – який/котрий (*Ocalıq degen zenaatına sarılıp qaldım / Я прив'язався до професії, яка називається вчитель*); який/якого + називають/звуть (*Bir saat içinde Aqmescit degen şeherge kelip çıqtıq / За годину прибули до міста (яке називають) Акмесджит*; *Bu tath almanı Mecid degen bağçası ketirdi / Це солодке яблуко приніс садівник (якого звать) Меджід*) [7;8].

Отже, розглянувши семантику лексем **aytmaq** і **demek**, можемо зауважити, що дієслово **demek** має ширший спектр значень, ніж дієслово **aytmaq**. На прикладі наведених нами варіацій бачимо, що семантичні значення дієслова **aytmaq** пов'язані тільки з мовленнєвою діяльністю, а дієслово **demek** залежно від контексту може набувати значень, пов'язаних з мовленнєвою діяльністю, так і значень різних форм розумової діяльності. Наприклад, **Men oquyağım dedim**. Це речення залежно від контексту можна перекласти так: «Я вважав/думав, що буду читати» або «Я сказав, що буду читати». Слід також зазначити, що слово **demek** залежно від місця розташування у реченні змінює свою семантику та функціональне значення. У наведених вище прикладах значень цього слова, крім переходу з однієї частини мови (дієслова) в іншу (дієприкметник, займенник), можна простежити збереження первинного значення «говорити / казати, думати».

У реченнях досліджуваного виду слово “**degen**” виконує функцію сполучника.

Представлений А. Іслямовим варіант СПР з підрядними означальними зустрічається у кримськотатарських творах депортаційного періоду.

Розглянемо приклади:

– «Эр бир агъырлыкънынъ, етишмемезликнинъ астындан куреш ве чальшуевнен чыкъмакъ мумкюн, **деген** фикир онынъ ишлерине чокъ fayда бермедди.» / “Er bir ağırlıqniñ, yetişmezlikniñ astından küreş ve çalışuvnen çıqtıq mümkün, **degen** fikir onıñ işlerine çoq fayda bermedi.» /

Всі труднощі і недоліки можна подолати працею і боротьбою, — така думка не принесла йому багато користі у справах (Сейтумер Э. «Ираде дерьясы», с. 91).

Наведене речення є СПР с означальною підрядною частиною, компоненти якого зв'язуються також словом “**degen**”, виконуючого функцію сполучника в наведеній конструкції. Головна частина речення розташовується після підрядної частини СПР. Підрядна частина зв'язується з головним реченням описуючи його підмет “**fikir-думка**», виражений іменником. Підрядна частина відповідає на питання, поставлене від головного: “**nasil fikir onıñ işlerine çoq fayda bermedi?**» / «яка думка не принесла йому багато користі у справах?».

– «*О, fikir ve tüшонджелеринден тыш оларакъ, Къурандан, «интикъамыңыз чеккен джезанъызнен бир кельсин», **degen** сурени эзберден мисаль кетиргенде, джемааткъа козь таишлады*» / “*О, fikir ve tüşüncelerinden тиш оларакъ, Qurandan “intiқamıñız çekken cezanen bir kelsin”, **degen** sureni ezberden misal ketirgende, cemaatqa köz taşladı*” / Він, відсторонившись від своїх думок, як приклад промовляючи напам'ять (таку) суру з Корану: «Нехай ваше помста буде рівнозначною пережитому вами стражданню», окинув поглядом присутніх (мусульман) людей (Ю. Болат «Алим», с. 7).

У СПР с підрядним означальним, компоненти якого зв'язуються з допомогою слова **degen**, виконуючого функцію сполучника в наведеній конструкції. Головна частина речення розташовується після підрядної частини СПР. Підрядна частина приєднується до головної описуючи його підмет “**süreni – суру (вірш з Корану)**» вираженого іменником. Підрядна частина відповідає на запитання поставлене від головного речення: “**nasil / angi sureni ezberden misal ketirgende, cemaatqa köz taşladı?**» / «**яку суру з Корану як приклад промовляв напам'ять глянув на людей?**»

Висновки. Таким чином, слово **demek** залежно від місця розташування у реченні змінює свою семантику та функціональне значення (**degen** – який/котрий; який/якого + називають/звуть). В сучасній кримськотатарській мові складнопідрядне речення з підрядними означальними утворюються способом використання сполучника який виконує займенник **degen**, що розташовується перед іменником у ролі підмета в головній частині.

Список використаних джерел:

1. Акъмолаев Э.С. Кырымтатар тильнинъ амелияты / Э.С. Акъмолаев. Ташкент : Укытувчи, 1989. 161 с.
2. Бабайцева В.В. Современный русский язык : в 3 ч. Ч. III: Синтаксис. Пунктуация / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. М. : Просвещение, 1981. 271 с.

3. Грунина Э.А. Некоторые вопросы синтаксиса сложноподчиненного предложения в современном литературном узбекском языке. *Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков*. Т III. Синтаксис. М. : Наука, 1961. С. 157.

4. Ислямов А. Татар тильнинь грамматикасы. Къысым синтаксис. Симферополь : Кърым АССР девлет нешрияты, 1940. 120 с.

5. Мусаев К.М. К истории союзов в тюркских языках. *Советская тюркология*. 1980. № 6. С. 8.

6. Сучасна українська літературна мова – Шевчук С.В. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/10987--28-skladnopdryadn-rechennyu-nerozchlenovano-strukturi.html> (дата звернення 26.07.2022)

7. Усеинов С. М. Русско-крымскотатарский словарь. Симферополь : Издательский дом «Тезис» 2007. 640 с.

8. Усеинов С. М. Къырымтатарджа-русча-украиндже лугъат. Тертип этиджи: Акъмесджит : «Тезис» нешрият эви, 2008. 836 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-71>

Ренська А. Д.

*студентка Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Науковий керівник: Теряєв Д. О.

*кандидат філологічних наук, доцент
Навчально-науковий інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

АКУСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ

В умовах повномасштабної агресії РФ проти України важливими є патріотичні, надихаючі вірші. Об'єктом нашого дослідження обрано вірш Тараса Шевченка «Заповіт» (1845) у перекладі кримськотатарською мовою Ешреф Шем'ї-Заде [1, с. 231]. «У творі відображено складну гаму почуттів – від спокійних особистих роздумів автора до полум'яних закликів боротися за ідеали волі» [3, т. 1, с. 231]. Цей вірш надихав під час визвольних змагань, у боротьбі з німецько-фашистськими та советськими військами у Другій світовій війні та продовжує надихати народи України у війні з рашистами сьогодні.